

JUSTYNA BIEDA
DR, UNIWERSYTET ŁÓDZKI
ORCID 0000-0003-0231-7936

Organizacja i funkcjonowanie ośrodków pozbawienia wolności w Królestwie Polskim (1815–1867) w świetle źródeł. Dotychczasowe ustalenia i perspektywy badawcze

1. Wprowadzenie; 2. Stan badań; 3. Perspektywy badawcze; 4. Zakończenie.

1

Wiek XIX był przełomowy dla rozwoju więziennictwa w Europie, także w Królestwie Polskim. Było to związane z ewolucją poglądów na cele kary, która przedstawiała być odwetem społeczeństwa za popełnioną zbrodnię, a zaczęła służyć resocjalizacji. W kodeksowych systemach zaczęto kłaść nacisk na karę pozbawienia wolności, która stała się sankcją podstawową. Radykalnie odmienna od dotychczasowej polityka penitencjarna władz Królestwa Polskiego skupiała się głównie wokół reform organizacji więziennictwa, których charakter był determinowany napływającymi z Europy Zachodniej prądami oświeceniowymi, w tym ideami humanitaryzacji zasad wykonywania kary pozbawienia wolności. Proces ten przebiegał pod przemożnym wpływem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych, której działalność prawodawcza nadawała penitencjarystyce na obszarze Królestwa szczególny charakter. Likwidacja Komisji zakończyła ten okres rozwoju więziennictwa.

W Królestwie Polskim funkcjonowały następujące rodzaje ośrodków pozbawienia wolności: więzienia i rotty aresztanckie, gdzie przestępcy odbywali karę za poważne przestępstwa, domy badań (zwane też więzieniami inkwizycyjnymi), gdzie oskarżony czekał na wyrok, oraz areszty detencyjne i areszty policyjne, pełniące funkcje miejsc krótkotrwałego zatrzymania osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa, ale także ośrodków, gdzie odsiadywano kary za drobne przestępstwa. Tzw. areszty cywilne służyły do przetrzymywania na mocy decyzji sądu osób w celu zmuszenia ich do wykonania ciężących na nich zobowiązań.

Zasady funkcjonowania i organizacji tych jednostek zostały określone przede wszystkim w przepisach administracyjnych wydawanych przez centralne organy

administracji rządowej, tj. komisje rządowe (głównie Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych). Dziś regulacji tych możemy poszukiwać w *Zbiorze Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego*¹, a także w ogromnym zasobie materiałów archiwalnych zgromadzonych w archiwach państwowych w całym kraju. Te dokumenty stanowią dla badacza bezcenne źródło informacji o praktyce wykonywania prawa przez administrację więzienną.

2

W dotychczas wydanych pracach niewiele uwagi poświęcono badaniom nad organizacją i funkcjonowaniem ośrodków pozbawienia wolności w Królestwie Polskim.

Badacze koncentrowali się przede wszystkim na teoretycznych rozważaniach skupionych wokół doktryn penitencjarnych. Możemy tu wskazać prace pióra Aleksandra Moldenhawera², Juliana Morelowskiego³, Aleksandra Kozuchowskiego⁴, Jana Haytlera⁵, Leona Rabinowicza⁶, Zygmunta Bugajskiego⁷, nowsze Michała Czerwca⁸, Elżbiety Kaczyńskiej⁹ i Moniki Senkowskiej¹⁰ oraz najnowsze Tomasza Demidowicza¹¹ i Karola Pawlaka¹².

¹ *Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych* (dalej: ZPA), cz. VI: *O aresztach i więzieniach*, t. I–IV, Warszawa 1868.

² A. Moldenhawer, *O przeprowadzeniu odosobnienia w zakładach więziennych*, cz. I–III, Warszawa 1866.

³ J. Morelowski, *O zatrudnieniu więźniów uprawą roli*, Kraków 1884.

⁴ A. Kozuchowski, *O więzieniach*, t. I, Warszawa 1825.

⁵ J. Haytler, *U źródeł prawa karnego*, Warszawa 1934; idem, *Fryderyk Skarbek (1792–1866) jako penitencjarysta*, Warszawa 1935; idem, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1936.

⁶ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933.

⁷ Z. Bugajski, *Więziennictwo*, cz. I: *Zarys nauki o karze*, Warszawa 1924; idem, *Zasadnicze wiadomości w zakresie praktycznego więziennictwa*, Warszawa 1925; idem, *Wykład więziennictwa*, Warszawa 1926; idem, *Oświata i wychowanie fizyczne w więzieniach*, Warszawa 1929; idem, *Nowa organizacja więziennictwa polskiego w oświeceniu historycznym*, Warszawa 1937.

⁸ M. Czerwiec, *Więzienioznawstwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Warszawa 1958.

⁹ E. Kaczyńska, *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1989.

¹⁰ M. Senkowska, *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa–Kraków 1961.

¹¹ Por. T. Demidowicz, *Zakłady karne w Królestwie Kongresowym*, [w:] *W kręgu zainteresowań naukowych profesora Tadeusza Mencla*, red. A. Koprucki, Lublin 1999; idem, *Z dziejów polskiej myśli penitencjarnej. Julian Ursyn Niemcewicz (1758–1841) i jego poglądy na temat więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2005, nr 45, s. 205–230.

¹² K. Pawlak, *Za kratami więzień i drutami obozów (zarys dziejów więziennictwa w Polsce)*, Kraków 1999.

Z tego grona jedynie E. Kaczyńska i M. Senkowska prowadziły na podstawie materiału archiwalnego szersze badania praktycznych aspektów funkcjonowania więzień w Królestwie Polskim.

Najbardziej cenne jest niewątpliwie dzieło M. Senkowskiej *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*. Autorka szczegółowo analizuje wydawane przez komisje rządowe, a dotyczące funkcjonowania i organizacji więzień, przepisy administracyjne. Pewnym mankamentem tej pracy jest szczupłość wykorzystanego materiału archiwalnego, autorka ograniczyła się bowiem do analizy protokołów posiedzeń Rady Administracyjnej (1817–1830) oraz poszczególnych jednostek z akt Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (sygn. 1312), Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (sygn. 193) oraz akt Komisji Województwa Mazowieckiego (sygn. 555), zgromadzonych w AGAD.

U E. Kaczyńskiej w publikacji *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914* na pierwszy plan wysuwa się zainteresowanie aspektami historycznymi, a nie prawnymi. Autorka najwięcej uwagi poświęca przedstawieniu rodzajów występujących kar i statystyk w zakresie ich orzekania przez Sądy Królestwa Polskiego. Informacje na temat funkcjonowania więzień pochodzą raczej ze schyłku XIX w. i dotyczą głównie rodzajów więzień i sytuacji osadzonych. Brak jest natomiast analizy przepisów administracyjnych dotyczących organizacji i funkcjonowania tych jednostek. Również w tym przypadku podstawą publikacji jest ograniczony materiał źródłowy, gdyż Kaczyńska korzystała zasadniczo z dokumentów zachowanych w archiwum w Leningradzie oraz z wybranych jednostek zespołu więzienia łomżyńskiego (od 1888 r.) i suwalskiego.

Na uwagę zasługuje także monografia Stefana Króla *Cytadela Warszawska. X Pawilon – carskie więzienie polityczne (1833–1856)*¹³. Praca przedstawia historię Cytadeli Warszawskiej jako elementu fortyfikacji, ogólną charakterystykę form i metod carskich represji w Królestwie Polskim po powstaniu listopadowym, a także zagadnienia związane z funkcjonowaniem i organizacją więzienia. Rozważania te poparte są bardzo szczegółową analizą obszernego materiału źródłowego zachowanego w AGAD (Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Komisji Województwa Mazowieckiego, Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego), a także w archiwach państwowych Warszawy, Bydgoszczy, Kielc, Radomia, Krakowa, Poznania, Włocławka, Wrocławia oraz Moskwy.

Ciekawą pozycją jest publikacja Pawła Ogorodnikowa *Dziennik więźnia 1862–1863*¹⁴, stanowiąca zbiór zapisków przeżyć więziennych autora. Wspomnieć należy

¹³ S. Król, *Cytadela Warszawska. X Pawilon – carskie więzienie polityczne (1833–1856)*, Warszawa 1969.

¹⁴ P. Ogorodnikow, *Dziennik więźnia 1862–1863*, tłum. M. Kotowska, Warszawa 1986.

jeszcze o pracy Stefanii Sempołowskiej *W więzieniach*¹⁵, która dotyczy warunków w więzieniach w początkach wieku XX i ma charakter zapisu pamiętnikarskiego.

Fragmentaryczne badania nad więziennictwem, oparte na analizie przepisów administracyjnych oraz materiału archiwalnego, prowadziła także autorka niniejszego artykułu. Wyniki przedstawiła w kilku publikacjach dotyczących rodzajów ośrodków pozbawienia wolności¹⁶, systemu kształtowania się organizacji więziennictwa w Królestwie Polskim¹⁷, pracy więźniów¹⁸, opieki nad ciężarnymi więźniarkami i ich dziećmi¹⁹, opieki duchowej nad osadzonymi²⁰ i nadzoru sądowego nad wykonywaniem kary pozbawienia wolności²¹.

Jeśli chodzi o stan badań nad aresztami detencyjnymi i aresztami policyjnymi, to w przypadku pierwszych brak jest jakiegokolwiek opracowania, które poruszałoby kwestie organizacji i funkcjonowania tych jednostek. O aresztach policyjnych pisała S. Sempołowska w raczej publicystycznym opracowaniu *Z dna nędzy*²², stanowiącym zapis doświadczeń autorki z pobytu w areszcie policyjnym w Warszawie na przełomie XIX i XX w.

O utworzonych przez Radę Administracyjną w 1832 r. aresztach cywilnych dla „dłużników wyrokami sądowymi skazanych na przymus osobisty” pisał Władysław Nowakowski²³. Jego rozważania dotyczą przede wszystkim okresu po 1875 r. Problematyka organizacji i funkcjonowania aresztów cywilnych do roku 1875 była przedmiotem badań autorki niniejszego tekstu. Wyniki zostały przedstawione

¹⁵ S. Sempołowska, *W więzieniach*, Warszawa 1960.

¹⁶ J. Bieda, *Rodzaje ośrodków pozbawienia wolności w Królestwie Polskim*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2016, t. XIX, s. 147–161.

¹⁷ Eadem, *Decyzje centralnych organów rządowych w procesie kształtowania systemu organizacji więziennictwa Królestwa Polskiego na tle wybranych polskich koncepcji penitencjarnych początku XIX wieku*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCIV, s. 11–31.

¹⁸ Eadem, *Organizacja pracy więźniów w Królestwie Polskim w latach 1815–1867*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, t. LXIX, z. 2, s. 111–134.

¹⁹ Eadem, *Ciąża, poród i opieka nad dzieckiem w więzieniach Królestwa polskiego (1815–1867)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2015, t. XVIII, s. 55–72.

²⁰ Eadem, *Opieka duchowa w więzieniach Królestwa Polskiego w latach 1815–1867 na przykładzie więzienia piotrkowskiego*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 385–401.

²¹ Eadem, *Nadzór sądowy nad wykonywaniem kary pozbawienia wolności w Królestwie Polskim w latach 1815–1867*, [w:] *Sądownictwo w Europie w XIX i XX wieku*, red. E. Leniart, R. Świrgoń-Skok, W. Wlazlak, Kraków 2016, s. 23–39.

²² S. Sempołowska, *Z dna nędzy*, Warszawa 1909.

²³ W. Nowakowski, *O przyaresztowaniu osobistym*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1879, nr 8, s. 58.

w artykule *Instytucja przymusu osobistego dłużników w sprawach cywilnych na ziemiach Królestwa Polskiego 1815–1875*²⁴.

3

Powyższe wskazuje, iż organizacja i funkcjonowanie więzień w Królestwie Polskim pozostaje nadal zagadnieniem w dużym stopniu niezbadanym. Przepisy administracyjne, w szczególności z II połowy XIX w., oraz obszerny materiał źródłowy opisujący organizację i funkcjonowanie więzień w Królestwie Polskim wciąż czekają na anлизę.

W pierwszej kolejności należy zapoznać się z archiwami poszczególnych więzień. Tu zachowały się jedynie cztery zespoły z materiałem źródłowym z lat 1815–1867. I tak możemy wyróżnić w Archiwum Państwowym w Płocku zespół „Więzenie kryminalne w Płocku”, a w Archiwum Państwowym w Radomiu zbiór dokumentów zatytułowany „Więzenie Radomskie”. Ogółem zespół ten zawiera 121 jednostek archiwalnych, lecz interesującego nas okresu dotyczą tylko dwie sygnatury: karty ewidencji więźniów oraz akta dotyczące restauracji więzienia poprawczego w Radomiu. Nie są to zasoby pozwalające na pełną naukową penetrację problematyki. Nieco więcej materiału źródłowego znaleźć można w Archiwum Państwowym w Suwałkach w zbiorze „Więzenie Suwalskie”. Są to 32 j.a. – jednak tylko niewielką część z nich stanowią akta wydane przez administrację więzienną²⁵.

Ostatni, najzasobniejszy zespół przechowywany jest w Archiwum Państwowym w Łodzi. Zbiór „Więzenie Piotrkowskie” jest zasadniczo jedynym, który zachował się tak kompletnie. Jak czytamy we wstępie do inwentarza za lata 1808–1879, zachowało się około 50% pierwotnej zawartości aktowej. Istniejące ubytki, jak twierdzi autor inwentarza, powstały zarówno wskutek brakowania, jak i bezmyślnego niszczenia. Akta wytworzone przez kancelarię więzienną do czasu ewakuacji władz rosyjskich w okresie I wojny światowej znajdowały się w kancelarii więziennej. Po wojnie zostały przeniesione do Archiwum Państwowego w Piotrkowie, gdzie pozostały przez cały okres okupacji hitlerowskiej i przez kilka pierwszych lat po odzyskaniu niepodległości. Tam też dokonano ich uporządkowania. Ostatecznie w połowie lat 50. XX w. zostały umieszczone w Wojewódzkim Archiwum w Łodzi, gdzie w latach 1958–1959 dokonano ich inwentaryzacji i uporządkowano

²⁴ J. Bieda, *Instytucja przymusu osobistego dłużników w sprawach cywilnych na ziemiach Królestwa Polskiego 1815–1875*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, t. XXV, nr 3, s. 85–105.

²⁵ Szerzej zob. J. Bieda, *Więzienia Królestwa Polskiego w latach 1815–1867 w świetle zasobów archiwów państwowych*, [w:] *Historia – pamięć – tożsamość w edukacji humanistycznej*, t. 4: *Archiwum jako „strażnik pamięci”: studia historyczno-archiwalne*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, A. Słaby, Kraków 2016, s. 164–165.

w porządku rzeczowo-chronologicznym (z podziałem na akta ogólne i akta osobowe – tych ostatnich jest mniej). Za lata 1815–1867 zachowało się około 240 j.a. (kilkanaście, z uwagi na stan techniczny, nie jest udostępnianych)²⁶.

Zespół „Więzienie Piotrkowskie” stanowi nieocenione źródło wiedzy na temat XIX-wiecznego więziennictwa Królestwa Polskiego. Daje przede wszystkim możliwość poznania procesu kształtowania się administracji więziennej, zasad jej organizacji i funkcjonowania, a także stopnia praktycznej realizacji głoszonych przez polskich reformatorów penitencjarnych, takich jak Julian Ursyn Niemcewicz, Ksawery Potocki czy Fryderyk Skarbek, idei humanitaryzacji zasad wykonywania kary pozbawienia wolności.

Interesujący nas materiał znajduje się także w zespołach zawierających materiały organów, którym podlegały więzienia. I tak w aktach zespołu „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych” można wskazać 16 j.a. dotyczących się bardzo różnorodnej tematyki związanej z administrowaniem zakładami karnymi na terenie całego kraju. Nadto w aktach zespołu „Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu” zachowały się 2 j.a. zawierające materiały dotyczące różnych kwestii związanych z finansowaniem więzień inkwizycyjnych w departamencie łomżyńskim i bydgoskim²⁷.

W przypadku organów administracyjnych niższego szczebla można wskazać 6 wytworzonych przez nie zespołów archiwalnych przydatnych do badań nad więziennictwem Królestwa Polskiego. Są to: „Komisja Województwa Mazowieckiego i Rząd Gubernialny Warszawski” (przechowywany w AGAD), „Rząd Gubernialny Radomski” (akta w większości znajdują się w Archiwum Państwowym w Radomiu, ale poszczególne jednostki – w Archiwum Państwowym w Kielcach), „Rząd Gubernialny Piotrkowski” (akta odnalezione w Archiwum Państwowym w Łodzi), „Komisja Wojewódzka i Rząd Gubernialny Płocki” (przechowywany w Archiwum Państwowym w Płocku), „Komisja Województwa Augustowskiego i Rząd Gubernialny Augustowski” (znajdujący się w Archiwum Państwowym w Białymstoku) oraz „Komisja Województwa Kaliskiego” (znajdujący się w AGAD²⁸).

Natomiast na szczeblu powiatu można wskazać sześć zespołów mogących być źródłem wiedzy na temat więzień funkcjonujących w Królestwie Polskim, ale jest to materiał bardzo skromny. Są to: akta Naczelnika Powiatu Kaliskiego (5 j.a.), Naczelnika Powiatu Piotrkowskiego (1 j.a.), Naczelnika Powiatu Płockiego (1 j.a.), Naczelnika Powiatu Łukowskiego (2 j.a.), Naczelnika Powiatu Okulskiego (1 j.a.), Naczelnika Powiatu Kieleckiego (2 j.a.). Dokumenty te dotyczą głównie spraw osobowych urzędników więziennych, w tym np. nominacji, a także przeprowa-

²⁶ *Ibidem*, s. 164–165.

²⁷ *Ibidem*, s. 167–168.

²⁸ *Ibidem*, s. 168–171.

dzanych kontroli, osób pozostających pod nadzorem policyjnym czy też dozorów więziennych²⁹.

Podejmowano – choć w ograniczonym zakresie – próby analizy materiału archiwalnego dotyczącego organizacji i funkcjonowania więzień, ale brak jest jakichkolwiek prac poświęconych analizie materiału źródłowego obrazującego działalność aresztów detencyjnych i aresztów policyjnych w Królestwie Polskim. W wyniku prowadzonych przez autorkę kilkuletnich badań udało się zgromadzić pokaźny materiał, którego analiza winna pozwolić na odtworzenie realnego obrazu praktyki funkcjonowania tych ośrodków pozbawienia wolności.

W pierwszej kolejności należy wskazać materiały zachowane w AGAD w zespole „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”. Wprawdzie są to tylko 3 j.a.³⁰ (zawierające informacje z lat 1835–1849), jednakże znajdujemy tam szereg cennych informacji, dotyczących np. sporu między Wydziałem Administracji Ogólnej a Wydziałem Przemysłu i Kunsztów w zakresie nadzoru nad aresztami detencyjnymi. Jest też szereg dokumentów, w których Komisja Rządowa dokonuje wykładni wcześniej wydanych przez siebie rozporządzeń.

Na szczeblu władz wojewódzkich interesujące nas dokumenty zachowały się jedynie w aktach Komisji Województwa Kaliskiego³¹ oraz aktach Rządu Gubernialnego Radomskiego. I to w tym ostatnim zespole znajduje się najobszerniejszy materiał dotyczący funkcjonowania aresztów detencyjnych. Jest to 8 j.a. (z lat 1810–1871) opisujących funkcjonowanie tych ośrodków w guberni radomskiej³².

W zespółach władz powiatowych zachowało się niewiele dokumentów informujących o organizacji i funkcjonowaniu aresztów detencyjnych w Królestwie Polskim w badanym okresie. I choć przedmiotem badań było 38 zespółów ar-

²⁹ *Ibidem*, s. 171–172.

³⁰ AGAD, zespół nr 191, „Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych”, sygn. 7749, Areszty Policyjne; sygn. 7750, Areszty Policyjne; sygn. 193, Więzienia Policyjne. Dokumenty te zawierają informacje dotyczące nie tylko funkcjonowania i organizacji aresztów detencyjnych, ale także aresztów policyjnych.

³¹ AGAD, zespół nr 228, „Komisja Województwa Kaliskiego”, sygn. 238, Akta osobowe dozorczy więzienia detencyjnego; sygn. 343, Akta osobowe dozorczy więzienia detencyjnego; sygn. 307, Akta kasy ekonomicznej więzienia policyjno-detencyjnego, sygn. 348, Wpłaty i wypłaty aresztu.

³² Archiwum Państwowe w Radomiu, zespół nr 45, „Rząd Gubernialny Radomski”, sygn. 10696, Akta dotyczące aresztów i zapowiedzeń sądowych 1810–1864, sygn. 10697, Akta ogólne aresztów detencyjnych 1837–1849, sygn. 10698, Akta dotyczące aresztów detencyjnych 1850–1855, sygn. 10699, Akta dotyczące aresztów detencyjnych 1855–1871; sygn. 10700, Areszt detencyjny Opatów 1846–1857; sygn. 10701, Rachunki kosztów utrzymania aresztów detencyjnych 1844–1846; sygn. 10702, Akta dozorców przy aresztach detencyjnych 1852–1869; sygn. 10712, Sprawianie kajdan dla więźniów i aresztantów 1833–1841.

chiwalnych³³, to tylko w zespołach „Naczelnik Powiatu Kaliskiego” i „Naczelnik Powiatu Łukowskiego” zachowały się interesujące nas dokumenty. W pierwszym z nich są to 2 j.a., w których znajdujemy informacje dotyczące procedury osadzenia w areszcie oraz kwestii zaopatrywania go w niezbędne wyposażenie³⁴. Z 2 j.a. drugiego zespołu szczególnie cenna jest ta zawierająca dokumenty z lat 1818–1864, gdyż gromadzi informacje o początkach funkcjonowania aresztów detencyjnych w Królestwie Polskim (m.in. o takich sprawach jak problemy z zapewnieniem lokalu czy znajomość instrukcji wydawanych przez władze rządowe).

Najwięcej cennego materiału źródłowego znajduje się w aktach miejskich, co wynika z faktu, iż areszty detencyjne znajdowały się pod bezpośrednim zarządem burmistrzów miast. Areszty detencyjne miały znajdować się w każdym mieście powiatowym, w którym były Sądy Policji Prostej: „stosownie do trwających ustaw, lokal w miastach powiatowych na areszta Sądów Policji Prostej, dostarczonemu być powinien przez władzę administracyjną” (art. 1 inst. z 1822 r.)³⁵. Powiatów w 1815 r. było 77³⁶, ostatecznie na mocy ukazu carskiego z 19/31 grudnia 1866 r. dokonano nowego podziału terytorialnego Królestwa Polskiego na 10 guberni i 85 powiatów³⁷. Jak wynika z postanowienia Namiestnika z 24 stycznia/ 5 lutego 1867 r., Sądy Pokoju były usytuowane w 73 miastach³⁸.

Zgodnie z protokołem posiedzenia Rady Administracyjnej z 10/22 stycznia 1864 r. działały 73 areszty detencyjne³⁹. Spis zamieszczony w wykazie dodatkowym

³³ Analizie poddano wszystkie zespoły archiwalne władz wojewódzkich z okresu objętego badaniami zachowane w archiwach państwowych.

³⁴ Archiwum Państwowe w Kaliszu, zespół nr 1, „Naczelnik Powiatu Kaliskiego”, sygn. 765, Zatrzymanie w aresztach detencyjnych osób jako pruskich poddanych, aż do czasu ułatwienia tymże ekstradycji; sygn. 777, Sprawienie brakujących utensyliów do aresztu detencyjnego w Kaliszu.

³⁵ ZPA, cz. VI, t. I, s. 99.

³⁶ Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie 1815–1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, t. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981, s. 354.

³⁷ ZPA, cz. II, t. IX, s. 37.

³⁸ W Warszawie, w Błoniu, w Grójcach, w Radyminie, w Minsku, w Rawie, w Brezinie, w Łęczycy, w Łodzi, w Łowiczu, w Gombinie, w Kutnie, w Brześciu, w Kowalu, w Radziejewie, w Kaliszu, w Warcie, w Koninie, w Pyzdrach, w Sieradzu, w Szadku, w Wieluniu, w Częstochowie, w Petrkowie, w Radomiu, w Sandomierzu, w Staszewie, w Opatowie, w Szydłowcu, w Kielcach, w Andrejewie, w Miechowie, w Skalbierzu, w Proszowicach, w Olkuszu, w Pilicy, w Żarkach, w Chmielniku, w Stopnicy, w Lublinie, w Lubartowie, w Kazimierzu, w Krasnostawie, w Chełmie, w Hrubieszowie, w Tomaszowie, w Szczepieszynie, w Białgoraju, w Kraśniku, w Siedlcach, w Sokołowie, w Łukowie, w Garwolinie, w Żelechowie, w Biely, w Łosicach, w Radinie, w Włodawie, w Płocku, w Zakroczymiu, w Pułtusk, w Lipnie, w Mławie, w Prasnyszu, w Ostrołęce, w Łomży, w Tykocinie, w Szczuczynie, w Suwałkach, w Sejnach, w Kalwarii, w Maryampolu (pisownia oryginalna).

³⁹ ZPA, cz. VI, t. I, s. 273.

Wydziału Spraw Wewnętrznych w 1868 r. informuje o funkcjonowaniu 64 aresztów detencyjnych⁴⁰, gdyż rok wcześniej zdecydowano o likwidacji takich jednostek w miastach, gdzie istniały oddzielne więzienia: w Sieradzu, Łęczycy, Lublinie, Siedlcach, Białej, Radomiu, Sandomierzu, Kielcach, Brześciu Kujawskim i Piotrkowie⁴¹.

Jeśli uwzględnić, że areszt detencyjny miał znajdować się w każdym mieście będącym Siedzibą Sądu Pokoju – zachowany materiał należy uznać za dość skromny. Ostatecznie informacje o aresztach detencyjnych zachowały się w aktach miast: Piotrkowa⁴², Częstochowy⁴³, Lublina⁴⁴, Łodzi⁴⁵, Gombina⁴⁶,

⁴⁰ ZPA, cz. VI, t. I, s. 279. I tak w guberni warszawskiej: a) w Błoniu, b) w Grójcu, c) w Radominie, d) w Mińsku, e) w Łowiczu, f) w Gombinie, g) w Kutnie, h) w Kowalu, i) w Radziejewie, j) w Wieluniu; w guberni kaliskiej: a) w Kaliszu, b) w Pyzdrach, c) w Koninie, d) w Szadku, e) w Warce, f) w Wieluniu; w guberni piotrkowskiej: a) w Rawie, b) w Brzezinach, c) w Łodzi, d) w Radomsku, e) w Częstochowie, f) w Żarkach; w guberni radomskiej: a) w Koźienicach, b) w Staszewie, c) w Solcu, d) w Opatowie, e) w Szydłowcu, f) w Opocznie, g) w Końskich; w guberni kieleckiej: a) w Andrejewie, b) w Stopnicy, c) w Chmielniku, d) w Olkuszu, e) w Piliicy, f) w Słomnikach, g) w Proszowicach, i) w Szkalbmierzu; w guberni lubelskiej: a) w Lubartowie, b) w Szczepieszynie, c) w Kazimierzu, d) w Kraśniku, e) w Hrubieszowie, f) w Krasnymstawie, g) w Chołmie, h) w Tomaszowie, i) w Białogorze; w guberni siedleckiej: a) Sokołowie, b) w Łukowie, c) w Garwolinie, d) Żelechowie, e) w Łosicach, f) w Radinie, g) we Włodawie; w guberni płockiej: a) w Mławie, b) w Lipnie, c) w Przasnyszu, d) w Zakroczymiu; w guberni łomżyńskiej: a) w Ostrołęce, b) w Tykocinie, c) w Szczuczynie; w guberni suwalskiej: a) w Suwałkach, b) w Sejnach, c) w Maryampolu (pisownia oryginalna).

⁴¹ ZPA, cz. VI, t. I, s. 187. Co ciekawe, nie wskazano do likwidacji aresztów detencyjnych w Warszawie i Płocku.

⁴² Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, zespół nr 9, „Akta miasta Piotrkowa 1746–1945”, sygn. 776, Akta miasta Piotrkowa dotyczące się Aresztu Policyjnego i Sądowego 5 X 1833 – 26 XII 1869; sygn. 778, Akta Magistratu Miasta Piotrkowa dotyczące się Aresztu Detencyjnego od roku 1855.

⁴³ Archiwum Państwowe w Częstochowie, zespół nr 1, „Akta miasta Częstochowy 1759–1948”, sygn. 313, Akta w przedmiocie więzienia policyjnego i detencyjnego (1832–1845), sygn. 314, Akta dotyczące się wpłat i wypłat funduszu na utrzymanie aresztu detencyjnego (1849–1852).

⁴⁴ Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 22, „Akta miasta Lublina”, sygn. 1032, Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1857–1858; sygn. 1033, Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1852–1853; sygn. 1035, Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1855–1860; sygn. 1036, Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1860–1864; sygn. 1038, Akta dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1867–1868.

⁴⁵ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), zespół nr 221, „Akta miasta Łodzi 1775–1945”, sygn. 567, Akta Urzędu Muncypalnego Miasta Łodzi dotyczące się Aresztów przez Sądy nałożonych; sygn. 568, Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie aresztów detencyjnych; sygn. 709, Akta Magistratu Miasta Łodzi w przedmiocie Więzienia Detencyjnego przy Sądzie Policji Prostej Okręgu Zgierskiego w Łodzi.

⁴⁶ Archiwum Państwowe w Płocku, zespół nr 2, „Akta miasta Gombina 1812–1950”, sygn. 28: Akta Magistratu Miasta Gombina dotyczące się aresztów w ogólności; sygn. 31, Akta Magistratu Miasta Gombina dotyczące się zbiegłych aresztantów.

Płocka⁴⁷, Kazimierza Dolnego⁴⁸, Tomaszowa Mazowieckiego⁴⁹, Radomia⁵⁰, Piaseczna⁵¹, Pabianic⁵², Białej Rawskiej⁵³, Włocławka⁵⁴, Tuszyna⁵⁵, Aleksandrowa

⁴⁷ Archiwum Państwowe w Płocku, zespół nr 1, „Akta miasta Płocka 1808–1950”, sygn. 4, Akta Generalne Aresztu Policyjnego; sygn. 5, Akta utensyliów aresztu.

⁴⁸ Archiwum Państwowe w Lublinie, zespół nr 37, „Akta miasta Kazimierza Dolnego 1555–1950”, sygn. 112, Akta Szczegółowe Magistratu Miasta Kazimierza dotyczące się Aresztu policyjnego i Detencyjnego.

⁴⁹ Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim oddział w Piotrkowie Trybunalskim, zespół nr 7, „Akta miasta Tomaszowa Mazowieckiego 1830–1944”, sygn. 165, Akta Burmistrza Miasta Tomaszowa dotyczące się Aresztu Policyjnego; sygn. 235, Akta Burmistrza Miasta Tomaszowa dotyczące się spraw policyjnych; sygn. 589, Akta Burmistrza Miasta Tomaszowa dotyczące się kar policyjnych i wpisów 1827–1866.

⁵⁰ Archiwum Państwowe w Radomiu, zespół nr 1, „Akta miasta Radomia 1796–1950”, sygn. 555, Areszty detencyjne 1847–1850; sygn. 556, Akta Magistratu Miasta Radomia dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1847–1850; sygn. 556, Akta Magistratu Miasta Radomia dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1850–1854; sygn. 557, Akta Magistratu Miasta Radomia dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1854–1864; sygn. 558, Akta Magistratu Miasta Radomia dotyczące się Aresztu Detencyjnego 1865–1867.

⁵¹ Archiwum Państwowe w Warszawie oddział w Grodzisku Mazowieckim, zespół nr 1404, „Akta miasta Piaseczna 1740–1950”, sygn. 5, Akta dotyczące się Aresztu Policyjnego w mieście Piasecznie 1844–1869; sygn. 108, Akta dotyczące się różnych aresztów 1854–1871; sygn. 228, Akta dotyczące się składek na transport aresztantów 1824–1848.

⁵² APŁ, zespół nr 2074, „Akta miasta Pabianic”, sygn. 285, Akta miasta Pabianic w przedmiocie aresztu detencyjnego; sygn. 286, Akta dotyczące włóczęgów zatrzymanych i wysłanych transportem 1845–1860; sygn. 287, Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące się ustanowienia etatów straży przy areszcie detencyjnym, osadzania w takowym za różne przewinienia osób i zdawanie władzom wyższym raportów 1845–1847; sygn. 288, Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące aresztowania i przesyłania transportem różnych włóczęgów 1851–1866; sygn. 294, Akta Magistratu miasta Pabianic dotyczące dozoru policyjnego nad osobami podejrzanymi 1848–1868; sygn. 301, Akta Magistratu miasta Pabianic – Księga Kar Policyjnych; sygn. 348, Akta Magistratu miasta Pabianic w przedmiocie transportu zatrzymanych włóczęgów 1861–1866.

⁵³ Archiwum Państwowe w Warszawie oddział w Grodzisku Mazowieckim, zespół nr 2, „Akta miasta Białej Rawskiej 1816–1951”, sygn. 50, Akta burmistrza dotyczące się lokalu na areszt.

⁵⁴ Archiwum Państwowe w Toruniu oddział we Włocławku, zespół nr 1, „Akta miasta Włocławka”, sygn. 120, Akta Magistratu Włocławka w przedmiocie aresztu detencyjnego.

⁵⁵ APŁ, zespół nr 2135, „Akta miasta Tuszyna 1774–1950”, sygn. 174, Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyna w przedmiocie Aresztu Policyjnego 1815–1864; sygn. 197, Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyna w przedmiocie osób pod dozorem policyjnym zostających; sygn. 205, Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyna w przedmiocie transportu włóczęgów i urządzeń transportowych; sygn. 252, Akta Urzędu Muncypalnego miasta Tuszyna dotyczące się transportu włóczęgów i urządzeń transportowych 1854–1860.

Łódzkiego⁵⁶, Lutomierska⁵⁷. W większości pozostałych miast po prostu w ogóle nie zachowały się akta z badanego okresu.

Dodajmy, iż jako bazę źródłową do badań nad funkcjonowaniem i organizacją aresztów policyjnych należy wykorzystywać także materiał dotyczący aresztów detencyjnych. Wynika to z faktu, iż były to instytucje podobne funkcjonalnie i organizacyjnie, często istniejące w jednym lokalu i podlegające tym samym władzom administracyjnym, a niejednokrotnie przez władze publiczne wręcz utożsamiane.

4

Problematyka organizacji i funkcjonowania ośrodków pozbawienia wolności w Królestwie Polskim w latach 1815–1867 jest zagadnieniem wciąż oczekującym na badania, do prowadzenia których dysponujemy bogatymi zasobami źródeł. Dotychczas tematykę działalności więzień badacze podejmowali jedynie w niewielkim zakresie. Dostępne prace mają charakter fragmentaryczny, np. M. Senkowska ogranicza się do analizy zgromadzonych w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie dokumentów z I połowy XIX w. wytworzonych przez centralne organy rządowe oraz Komisję Województwa Mazowieckiego. Brak jest zatem kompleksowego opracowania tego zagadnienia zarówno pod kątem materiału archiwalnego, jak i przepisów administracyjnych.

Zupełnie pomijane w dotychczasowych badaniach są kwestie organizacji i funkcjonowania aresztów detencyjnych i aresztów policyjnych. W tym zakresie czeka nas analiza zasadniczo całości decyzji wydawanych przez centralne organy rządowe, a także obszernego materiału archiwalnego.

Jedynie zagadnienie działalności aresztów cywilnych stanowi obszar już wyczerpująco zbadany. We wskazanym opracowaniu⁵⁸ zostały omówione kompleksowo przepisy administracyjne znajdujące się z *Zbiorze Praw Administracyjnych*

⁵⁶ APŁ, zespół nr 2133, „Akta miasta Aleksandrowa 1819–1944”, sygn. 204, Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się Aresztu Policyjnego 1825–1844; sygn. 205, Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się korespondencji w sprawie różnych osób między Policją Prostą, a Sądem Poprawczym 1827–1831; sygn. 206, Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się uzupełnianych transportów za opłatą na stacji Aleksandrowa oddawanych pod dozór transportem nadesłanych; sygn. 210, Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się chwywania włóczęgów i innych osób podejrzanych oraz odsyłanie tychże transportem do miejsc właściwych pod dozór; sygn. 212, Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się wyroków w sprawach policyjnych; sygn. 214, Akta Miasta Aleksandrowa dotyczące się zapobiegania włóczęgostwu i żebractwu.

⁵⁷ APŁ, zespół nr 2134, „Akta miasta Lutomierska 1617–1870”, sygn. 4, Akta miasta Lutomierska w przedmiocie osób pod dozorem policyjnym pozostających 1823–1868.

⁵⁸ J. Bieda, *Instytucja przymusu osobistego dłużników...*

Królestwa Polskiego oraz dostępny materiał archiwalny – bardzo skromny, ale najprawdopodobniej jedyny zachowany.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych:

„Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych” (zespół nr 191).

„Komisja Województwa Kaliskiego” (zespół nr 228).

Archiwum Państwowe w Kaliszu:

„Naczelnik Powiatu Kaliskiego” (zespół nr 1).

Archiwum Państwowe w Lublinie:

„Akta miasta Lublina” (zespół nr 22).

„Akta miasta Kazimierza Dolnego 1555–1950” (zespół nr 37).

„Naczelnik Powiatu Łukowskiego” (zespół nr 125).

Archiwum Państwowe w Łodzi:

„Akta miasta Łodzi 1775–1945” (zespół nr 221).

„Akta miasta Pabianic” (zespół nr 2074).

„Akta miasta Aleksandrowa 1819–1944” (zespół nr 2133).

„Akta miasta Lutomierska 1617–1870” (zespół nr 2134).

„Akta miasta Tuszyna 1774–1950” (zespół nr 2135).

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim:

„Akta miasta Piotrkowa 1746–1945” (zespół nr 9).

Archiwum Państwowe w Płocku:

„Akta miasta Płocka 1808–1950” (zespół nr 1).

„Akta miasta Gombina 1812–1950” (zespół nr 2).

„Więzienie Kryminalne w Płocku” (zespół nr 831).

Archiwum Państwowe w Radomiu:

„Akta miasta Radomia 1796–1950” (zespół nr 1).

„Rząd Gubernialny Radomski” (zespół nr 45).

„Więzienie Radomskie” (zespół nr 331).

Archiwum Państwowe w Suwałkach:

„Więzienie Suwalskie” (zespół nr 219).

Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim oddział w Piotrkowie Trybunalskim:

„Akta miasta Tomaszowa Mazowieckiego 1830–1944” (zespół nr 7).

Archiwum Państwowe w Toruniu oddział we Włocławku:

„Akta miasta Włocławka” (zespół nr 1).

Archiwum Państwowe w Warszawie oddział w Grodzisku Mazowieckim:

„Akta miasta Piaseczna 1740–1950” (zespół nr 1404).

„Akta miasta Białej Rawskiej 1816–1951” (zespół nr 2).

Źródła drukowane

Zbiór Przepisów Administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Spraw Wewnętrznych, cz. VI: O aresztach i więzieniach, t. I–IV, Warszawa 1868.

Literatura

- Bieda J., *Ciąża, poród i opieka nad dzieckiem w więzieniach Królestwa polskiego (1815–1867)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2015, t. XVIII, s. 55–72.
- Bieda J., *Decyzje centralnych organów rządowych w procesie kształtowania systemu organizacji więziennictwa Królestwa Polskiego na tle wybranych polskich koncepcji penitencjarnych początku XIX w.*, „Studia Prawno-Ekonomiczne” 2015, t. XCIV, s. 11–31.
- Bieda J., *Instytucja przymusu osobistego dłużników w sprawach cywilnych na ziemiach Królestwa Polskiego 1815–1875*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2016, t. XXV, nr 3, s. 85–105.
- Bieda J., *Nadzór sądowy nad wykonywaniem kary pozbawienia wolności w Królestwie Polskim w latach 1815–1867*, [w:] *Sądownictwo w Europie w XIX i XX wieku*, red. E. Leniart, R. Świrgoń-Skok, W. Wlazlak, Kraków 2016, s. 23–39.
- Bieda J., *Opieka duchowa w więzieniach Królestwa Polskiego w latach 1815–1867 na przykładzie więzienia piotrkowskiego*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak, D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 385–401.
- Bieda J., *Organizacja pracy więźniów w Królestwie Polskim w latach 1815–1867*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2017, t. LXIX, z. 2, s. 111–134.
- Bieda J., *Rodzaje ośrodków pozbawienia wolności w Królestwie Polskim*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2016, t. XIX, s. 147–161.
- Bieda J., *Więzienia Królestwa Polskiego w latach 1815–1867 w świetle zasobów archiwów państwowych*, [w:] *Historia – pamięć – tożsamość w edukacji humanistycznej, t. 4: Archiwum jako „strażnik pamięci”: studia historyczno-archiwalne*, red. B. Popiołek, A. Chłosta-Sikorska, A. Słaby, Kraków 2016, s. 164–172.
- Bugajski Z., *Nowa organizacja więziennictwa polskiego w oświeceniu historycznym*, Warszawa 1937.
- Bugajski Z., *Oświata i wychowanie fizyczne w więzieniach*, Warszawa 1929.
- Bugajski Z., *Więziennictwo, cz. I: Zarys nauki o karze*, Warszawa 1924.
- Bugajski Z., *Wykład więziennictwa*, Warszawa 1926.
- Bugajski Z., *Zasadnicze wiadomości w zakresie praktycznego więziennictwa*, Warszawa 1925.
- Czerwiec M., *Więzienioznawstwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, Warszawa 1958.
- Demidowicz T., *Zakłady karne w Królestwie Kongresowym*, [w:] *W kręgu zainteresowań naukowych profesora Tadeusza Mencla*, red. A. Koprukowniak, Lublin 1999.
- Demidowicz T., *Z dziejów polskiej myśli penitencjarnej. Julian Ursyn Niemcewicz (1758–1841) i jego poglądy na temat więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2005, nr 45, s. 205–230.
- Haytler J., *Fryderyk Skarbek (1792–1866) jako penitencjarysta*, Warszawa 1935.

- Haytler J., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1936.
- Haytler J., *U źródeł prawa karnego*, Warszawa 1934.
- Kaczyńska E., *Ludzie ukarani. Więzienia i system kar w Królestwie Polskim 1815–1914*, Warszawa 1989.
- Kożuchowski A., *O więzieniach*, t. I, Warszawa 1825.
- Król S., *Cytadela Warszawska. X Pawilon – carskie więzienie polityczne (1833–1856)*, Warszawa 1969.
- Moldenhawer A., *O przeprowadzeniu odosobnienia w zakładach więziennych*, cz. I–III, Warszawa 1866.
- Morelowski J., *O zatrudnieniu więźniów uprawą roli*, Kraków 1884.
- Nowakowski W., *O przyaresztowaniu osobistym*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1879, nr 8, s. 58.
- Ogorodnikow P., *Dziennik więźnia 1862–1863*, tłum. M. Kotowska, Warszawa 1986.
- Pawlak K., *Za kratami więzień i drutami obozów (zarys dziejów więziennictwa w Polsce)*, Kraków 1999.
- Rabinowicz L., *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 1933.
- Sempołowska S., *W więzieniach*, Warszawa 1960.
- Sempołowska S., *Z dna nędzy*, Warszawa 1909.
- Senkowska M., *Kara więzienia w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa–Kraków 1961.
- Stankiewicz Z., *Królestwo Polskie 1815–1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, t. 3: *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, Warszawa 1981, s. 354.

JUSTYNA BIEDA

DR, UNIWERSYTET ŁÓDZKI

ORCID 0000-0003-0231-7936

***Organizacja i funkcjonowanie ośrodków pozbawienia wolności
w Królestwie Polskim (1815–1867) w świetle źródeł.
Dotychczasowe ustalenia i perspektywy badawcze***

W wieku XIX kara pozbawienia wolności stała się w wielu europejskich kodeksach karnych karą podstawową, co zrodziło szeroką dyskusję o reformie organizacji więziennictwa w całej Europie – również w Królestwie Polskim. Radykalnie odmienna od dotychczasowej polityka penitencyjna władz Królestwa Polskiego skupiała się głównie wokół reform organizacji więzień.

W pracach naukowych stosunkowo mało miejsca poświęcono dotąd badaniom nad funkcjonowaniem ośrodków pozbawienia wolności w Królestwie Polskim. Uwaga badaczy koncentrowała się przede wszystkim na teoretycznych rozważaniach wokół ówczesnych doktryn penitencyjnych. Jedynie E. Kaczyńska i M. Senkowska prowadziły szersze, oparte na materiale archiwalnym badania naukowe dotyczące praktycznych aspektów funkcjonowania więzień w Królestwie Polskim, choć i te prace wykorzystują zaledwie fragmen-

ty materiałów źródłowych. Organizacja i funkcjonowanie więzień w Królestwie Polskim pozostaje zatem nadal zagadnieniem w dużym stopniu niezbadanym. Przed nami analiza przepisów administracyjnych, w szczególności z II połowy XIX w., oraz obszernego materiału źródłowego zachowanego w aktach Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, władz wojewódzkich, władz powiatowych oraz dokumentach miejskich (zgromadzonych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie i inne archiwach państwowych).

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, więziennictwo, prawo administracyjne, penitencjarystyka, kara pozbawienia wolności, areszt

JUSTYNA BIEDA

ASSISTANT PROFESSOR, UNIVERSITY OF ŁÓDŹ

ORCID 0000-0003-0231-7936

Organization and functioning of detention centres in the Kingdom of Poland 1815–1867 in the light of sources: current findings and further research perspectives

In the nineteenth century, the penalty of imprisonment becomes a basic punishment in many European penal codes, which resulted in a broad discussion about the reform of the prison system, both in Europe and in the Kingdom of Poland. Radically different from the previous penitentiary policy of the authorities of the Kingdom of Poland, it focused mainly on reforms of the organization and operation of prisons.

In previous scientific work, relatively little space has been devoted to research into the organization and functioning of detention centres in the Kingdom of Poland. The attention of the researchers focused primarily on theoretical considerations around the then penitentiary doctrines. Only E. Kaczyńska and M. Senkowska conducted broader research based on archival material concerning practical aspects of the functioning of prisons in the Kingdom of Poland, although these works are also fragmentary.

Thus, the organization and functioning of prisons in the Kingdom of Poland is still a largely unexplored issue. This is also the future analysis of administrative regulations, in particular from the second half of the nineteenth century and extensive source material preserved in the files of the Governmental Commission of Internal Affairs, voivodship authorities, *powiat* authorities and municipal documents, which have been preserved in the Central Archives of Historical Records in Warsaw, as well as other state archives.

Key words: The Kingdom of Poland, prison, administrative law, penitentiary, imprisonment, arrest